

**ДА ПЫТАННЯ АБ СЕМАНТЫЧНАЙ АДПАВЕДНАСЦІ БЕЛАРУСКІХ
КАМПАЗІТАЎ У ПЕРАКЛАДЗЕ НА НЯМЕЦКУЮ МОВУ
(НА МАТЭРЫЯЛЕ АПОВЕСЦІ У. КАРАТКЕВІЧА
«ДЗІКАЕ ПАЛЯВАННЕ КАРАЛЯ СТАХА»)**

І.Я. КАВАЛЁВА
Мінск, БДУ

Як вядома, розным мовам уласціва розная моўная карціна свету. Кожнае слова мае пэўнае значэнне, якое па-рознаму можа выяўляцца ў маўленні і ўступаць у разнастайныя адносіны са значэннямі іншых слоў. Традыцыйна значэнне слова прадстаўлена наборам семантычных кампанентаў – мінімальнага, дробнага элементаў сэнса, або сем.

Спецыфічнай для кожнай канкрэтнай мовы з'яўляецца здольнасць моўнай адзінкі спалучацца з іншымі падобнымі адзінкамі. У лінгвістычнай літаратуры такая з'ява называецца валентнасцю. У дадзеным выпадку гаворка ідзе пра лексіка-семантычную валентнасць – спалучальнасць аднаго слова са словамі пэўнай семантыкі. Дзякуючы веданню семантычнай спалучальнасці можна карэктна перадаваць значэнне на іншай мове, калі лексічная адзінка семантызуецца праз пераклад.

Больш наглядна семантычную сумяшчальнасць можна прасачыць на прыкладзе складаных слоў і словазлучэнняў. Для ілюстрацыі разгледзім складанае слова *высакародны* і яго карэляты на нямецкай мове ў аповесці У. Караткевіча «Дзікае паляванне караля Стаха» ў перакладзе на нямецкую мову. Як вядома, семантычны аб'ём слова не заўсёды супадае ў семантычна суадносных лексічных адзінках розных моў. Слова *высакародны* ў ТСБМ мае наступныя значэнні: 1) 'з высокімі маральнымі якасцямі, крыштальна чысты, велікадушны'; 2) 'узвышаны, асвячоны высокай мэтай'; 3) 'які вылучаецца высокай годнасцю, прыгажосцю'; 4) 'састаўная частка некаторых заалагічных і батанічных назваў'.

У гэтым перакладзе яму адпавядаюць такія лексічныя адзінкі, як: 1) *edel* 'высакародны, каштоўны, знатны'; 2) *edelmütig* 'высакародны, шляхетны, велікадушны'; 3) *fair* 'прыстойны, сумленны'; 4) адсутнасць лексічнай адзінкі ў перакладзе (так званая лакуна).

Паспрабуем растлумачыць выбар дадзеных лексічных адзінак пры больш падрабязным іх разглядзе. Слова *edel* і *edelmütig* у значэнні 'высакародны' з'яўляюцца сінонімамі. І, як вядома, характэрнай рысай сінонімаў з'яўляецца іх узаемазамяняльнасць без змянення зместу перадаваемай інфармацыі. Нягледзячы на гэта, перакладчык ужывае дзве вышэйназваныя лексічныя адзінкі ў, на першы погляд, падобных кантэкстах. Параўн.:

Дарэмна малиць іх аб правасуддзі: няхутка, можа, нават ніколі, не пабачыць яго гэты высакародны і няшчачны люд. [1, с. 361] – *Wer weiß, wann überhaupt diesem edlen und unglücklichen Volk Gerechtigkeit zuteil wird.* [4, с. 157];

Яна высакародны, ваша гаспадыня, яна, можа, і не прагоніць вас, але я абяцаю вам, калі ... [1, с. 335] – *Die Herrin ist edelmütig, vielleicht jagt sie Sie auch nicht weg, aber ich verspreche Ihnen, wenn ...* [4, с. 128]

У першым прыкладзе кампазіт *высакародны* і нямецкі карэлят *edel* маюць у сваім семантычным аб'ёме аднолькавы лексіка-семантычны варыянт 'з высокімі маральнымі якасцямі, велікадушны'. У другім прыкладзе ў слове *edelmütig* падкрэсліваецца наяўнасць семы 'велікадушнасць'. Нягледзячы на здольнасць лексічнай адзінкі *edel* спалучацца з лексічнай адзінкай *Herrin*, перакладчык усё ж такі ўжывае *edelmütig*, каб падкрэсліць характэрную рысу гаспадыні (велікадушнасць), а не яе паходжанне, якое больш выразна перадаецца лексічнай адзінкай *edel*.

Лексема *edel* здольна таксама спалучацца з лексічнай адзінкай *handeln* 'дзеянчаць', але ў перакладзе аповесці мы сустрэаем лексему *fair* 'прыстойны, сумленны', якая спалучаецца з лексічнай адзінкай *handeln*, але не з'яўляецца сінонімам да *edel* і *edelmütig*. Параўн.:

І гэта добра, што ты высакародны, ты ж мог забіць яго дзвюма астатнімі кулямі – і не зрабіў гэтага. [1, с. 307] – *Gut, daß du fair gehandelt hast, denn du hättest ihn mit den zwei restlichen Kugeln töten können.* [4, с. 93];

– Маўчы! – крыкнуў я. – А на адну дзяўчыну дваццаць коннікаў выпускаць высакародны?! [1, с. 399] – «*Halt's Maul!*» rief ich zurück, «*Zwanzig Banditen gegen ein Mädchen – ist das fair?*» [4, с. 200]

Магчыма, у першым выпадку перакладчык хацеў падкрэсліць характар дзеяння (*fair handeln* 'дзеянчаць сумленна'), у той час як у тэксте арыгінала падкрэсліваецца характэрная рыса суб'екта дзеяння (*ты высакародны*).

У другім прыкладзе выбар варыянта *fair* для лексічнай адзінкі *высакародны* абумоўлены хутчэй за ўсё, па-першае, няздольнасцю лексемы *edel* у нямецкай мове спалучацца з дзеясловам *rauslassen* 'выпускаць', бо ў выніку атрымліваецца семантычна некарэктная фраза. Па-другое, у выбранай перакладчыкам структуры «...*ist das fair*» ужыванне лексічнай адзінкі *edel* замест *fair* выклікала б скажэнне зместу, бо ў нямецкай мове такое выкарыстанне мае іранічную канатацыю (*das war wieder edel von ihm* [3, с. 445] – *гэта было подла з яго боку*). У беларускамоўным варыянце з дапамогай лексемы *высакародна* падкрэсліваецца 'высокая маральная якасць' (учынку), у

той час, калі ў нямецкай мове лексема *fair* мае лексіка-семантычны варыянт 'сумленнасць' (паводзін).

У тэксце пераклада сустракаюцца таксама прыклады апушчэння лексічных адзінак. Параўн.:

Гэты дзікі кут – і раследаванне тут немагчыма. Я разумею вашу высакародны тугу ... Але што тут можна зрабіць? [1, с. 354] – *Das hier ist eine finstere Gegend, und eine Untersuchung ist unmöglich. Ich verstehe Ihren (-) Kummer.* [4, с. 148]

У беларускай мове словазлучэнне *высакародная туга* мае аказіянальны характар. Выкарыстанне такога спалучэння ў мастацкім творы абумоўлена метафарычнасцю і выяўляе эмацыянальна-стылістычную афарбоўку. Тым не менш, у тэксце арыгінала кампазіт *высакародны* мае лексіка-семантычны кампанент 'узвышаны, асвячоны высокай мэтай', які адсутнічае ў семантычным аб'ёме лексічных адзінак *edel* і *edelmütig*. Таму спалучэнне *edler/edelmütiger Kummer* з'яўляецца семантычна некарэктным, бо словы *edel/edelmütig* і *Kummer* 'гора, смутак, журба' – семантычна несумяшчальныя. Пры перакладзе на нямецкую мову эмацыянальна-стылістычная афарбоўка пры апушчэнні эпітэта губляецца, што, у пэўнай ступені, зніжае семантычную дакладнасць варыянта (адпаведніка).

Вышэйпрыведзеныя прыклады сведчаць, што пэўнаму кампазіту ў мове тэкста арыгінала могуць адпавядаць некалькі лексічных адзінак ў мове пераклада. Сістэма значэнняў лексічнай адзінкі ў адной мове, як правіла, не супадае цалкам з сістэмай значэнняў у другой мове. Разыходжанні ў семантычным аб'ёме лексічных адзінак розных моў абумоўліваюць наяўнасць разыходжанняў у спалучальнасці гэтых лексем з іншымі лексічнымі адзінкамі. Менавіта гэтым тлумачыцца поўная структурная змена сказа пры перакладзе. Веданне асаблівасцей семантычнай сумяшчальнасці лексічных адзінак будзе спрыяць як правільнаму выбару слоў пры перакладзе, так і карэктнаму ўжыванню іх.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Караткевіч, У. Дзікае паляванне караля Стаха : Аповесці, апавяданні : для ст. шк. узросту / У. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 1995. – 511 с.

2. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / АН БССР, Ін-т мовазн. імя Я. Коласа ; пад агул. рэд. акад. К. Крапівы. – Мінск : БелСЭ, 1977–1982. – Т.1-5.

3. Duden Deutsches Universalwörterbuch / hrsg. vom Wissenschaftl. Rat der Dudenredaktion ; red. Bearbeitung von R. Osterwinter. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich : Dudenverlag, 2007. – 2016 S.

4. Karatkewitsch, U. König Stachs Wilde Jagd. Ins Deutsche übertragen von Ingeborg und Oleg Kolinko / U. Karatkewitsch. – Berlin : Verlag Neues Leben, 1985. – 208 S.